

NYELVMŰVELÉS

A kettős, „kancsal” eufémizmusról

Az eufémizmusnak van egy olyan változata, amely a trágár, durva vagy annak érzett szót, kifejezést szójátékosan és oly módon szépíti-ferdíti tovább, hogy az alapváltozatban — rendszerint valamilyen szólásban, szóláshasonlatban, tehát állandósult szókapcsolatban — szereplő durva vagy trágár szót egymás után kétszer is megváltoztatja. Az így, szépítő szándékkal létrehozott új változat azonban — a szójáték következtében — tréfásan még mindig visszautal az eredeti alapváltozatra, de csak az értők számára idézi fel az alapformát, áttételesen, mintegy „visszakancsalítva” és kacintva.

A jelenségre, mellyel már a 40-es évek végén is találkoztam, Pais professzor úr hívta fel a figyelmemet.

Talán az 50-es évek vége felé a Kruzsokban hamiskás mosollyal mesélte, hogy gyermekkorában a családi szóhasználatnál *vilmos*-nak nevezték azt a bizonyos egyfülű büszke edényt. Kettős eufémizmus, mondta: a *bili*-ből a *b > v* vált(ak)ozással *vili* lett, s ezt tréfás szóferdítéssel *vilmosra* módosították.

Sokáig azt hittem, hogy az imént bemutatott jelenség csak szűk körben él — a magunkféle szójátékokat kedvelők között, bizalmasabb szóhasználatban. Az utóbbi időben azonban távolabbi körökben is találkoztam ilyen kettős eufémizmussal, mégpedig két változatával.

Az egyik, amikor a kifejezést, rendszerint állandósult szókapcsolatot úgy változtatja meg a beszélő, hogy az első lépésben az erős, durva szó első hangját, szókezdetét megtartja, de magát a szót megcsavarja, elferdíti: megváltoztatja a magánhangzókat vagy kibővíti a szótesztet stb. Így a hallgató a várt erőteljesebb kifejezés helyett egy „oldottabb”, „szalonképesebb” szót kap, amely noha „szobatiszta”, felidézi az „alapformát”. A második lépése az ilyen eufémizmusnak, hogy a szépített kifejezést (többnyire szabad asszociáció alapján) valamilyen szinonimával helyettesíti a beszélő. A hallgató a „rejtvényt megfejtve” jut vissza az alapformához.

Ebbe a csoportba tartoznak az ilyen változatok: „Otthagya, mint eb a *szardt!*” > „Otthagya, mint eb a *Szaharát!*” > „Otthagya, mint eb a *pusztaságot* vagy a *sivatagot!*”. Ugyancsak ilyen módon jöttek létre a nagy rendetlenséget elítélő kifejezés szépítő változatai: „Micsoda *kupleráj* van itt” > „Micsoda *keplerei* van itt” > „Micsoda *csillagvizsgáló* vagy *csillagda* van itt” (A *keplerei* szóalak *Keplerre* emlékeztet). A „Micsoda *kupleráj* > *kupolda* ~ *bordélyház* van itt” alapformából kiinduló másik változat nem így fejlődött tovább.

A hasonló alakulatokra már csak az eufémisztikus változatokat idézem, az alapváltozat kikövetkeztethető: „Szalad, mint a *tökéletlen* (kis) kutya” > „szalad, mint a *hiányos* (kis) kutya”. Hasonló az „eredj, az anyád *valahol vár*” > „(eredj) az anyád *úton van*” finomított változat is. Ilyen a „Hogy vagy?” kérdésre adott szépítő válasz, mely magyar hangsúllyal és tagolással az eredetitől csak írásképpen különbözik, franciás tagolással és hangsúllyal már eltér az alapváltozat hangalakjától. „Köszönöm, *ça roul!*”. A „továbbfejlesztett” változat: „Köszönöm, *gurul, ahogy a művelt francia mondja!*”.

A másik változat kialakulásának fordított a sorrendje. Előbb a durvább változat alapszava helyettesítődik enyhébb szóval, majd ezt ferdíti tovább a beszélő, így jött létre a „Megkeveri a *kakaót!*”, a „Minden *kakaóban* benne van”; „Minden *kakaóba* beleüti az orrát”.

A fejlődési vonal nem mutatható ki világosan, de vélhetőleg ilyesféle alakulatok lehetnek a „*seggbe rüg!*” > „*sejhajon* ~ *súlyponton rüg!*” > „Megrúgja a *bugyogóját!*”, illetőleg a „*v... gba rüg* > *valahol megrüg* > *gatyán rüg!*” is. Ennek egyébként van szójátékos szöveggyűlésen, illetőleg szókezdetcserén alapuló, de nem dupla eufémizmusos „*seneken rüg!*”, „*regbe sűg!*” változata is.

Ugyancsak nem tiszta a „fejlődési” vonal a *kurva* > *kuruc* (> *kuckuruc*) > *Rákóczi téri* eufémizmus esetén sem. Az is elképzelhető, hogy a „*standra*” utaló földrajzi névvel való szépítő kifejezés volt az elsődleges: *Rákóczi téri* > *kuruc*. Ennek ellene mondani látszik, hogy a földrajzi névvel való eufémikus kifejezést csak az utóbbi 10–15 évben hallottam.

A „fénylik, mint a Salamon (*tökéletes*) *tornya* vagy *tüköre!*” szóláshasonlat nézetem szerint nem eufémizmus, hanem inkább kiindulópontja a durvább változatoknak.

Az eufémizmusnak van egy rövidüléssel, de nem szójátékos változata is. Ilyen a napjainkban divatos tagadást, nemtetszést, elutasítást kifejező indulatszó (?) a *túró*. Ez egy korábbi, hasonló értelemben használt *túrós*-nak szépítő lerövidítése. A képző elhagyásával egy olyan — a lókedvelők körében használatos — jelzős szerkezetre megy vissza, melyet Illyés Gyula a *karóba húzás* török eredetű szavaként magyarázott.

Hasonló rövidüléssel alakulat az „az a jó *kaporszakállú!*” szitkozódás, átkozódás is. Ennek a 40-es évek végéről a Kisalföldről ismerem egy teljesebb, de már ebben a formájában is rövidített, mert elhallgatásos változatát: „hogy az a jó *nagy bajor kaporszakállú!*” ti. „(Atyaúristen) (. . .)”. Így hát nem tartom valószínűnek a szitkozódás keletkezéséről a MNY. LX XV, 214. lapján adott magyarázatot. Ez a 60-as évek végére teszi a szitkozódás elterjedését, és eredetét az 1935-ben elhunyt egri *Kapor* János szakállával hozza kapcsolatba. Megjegyzem, hogy a kaporszakállú miért *bajor*, az éppúgy nehezen deríthető ki, mint az, hogy miért *albán* az „ordít vagy bóg, mint az *albán számar!*” szóláshasonlat számára.